

9. Лавриненко О. Л. Конструювання концептуальної моделі мовної особистості [Електронний ресурс] / О. Л. Лавриненко. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/851/94>.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. Смирнова М. М. Психологическая характеристика выраженности экстернальности-интернальности в тексте / М. М. Смирнова // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.140 – 147.
12. Фомина Н. А. Комплексное изучение проявлений личности в речевой деятельности / Н. А. Фомина // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – Випуск 18. – С. 257-270.
13. Фомина Н. А. Свойства личности и особенности речевой деятельности / Н. А. Фомина. – Рязань : Узорочье, 2002. – 412 с.
14. Чивилева И. В. Личностные характеристики активности и их проявление в речи: автореф. дис. ... канд. психол. наук / И. В. Чивилева. – М., 2005. – 24 с.
15. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б.Шапар. – Харків: Прапор, 2007. – 640 с.

The article represents theoretical analysis results of domestic and foreign scientific systematic research as to the problem of a speaker's personal characteristics display in his speaking.

Key words: personality, speaking, speaking activities, intellect, temperament, extroversion, introversion.

Отримано: 11.02.2012 р.

УДК : 159.9 : 2-1

О.І.Крупська

Психологічні аспекти формування релігійності людини

У статті аналізуються особливості формування релігійності людини. З'ясовуються особливості релігійності на різних етапах вікового розвитку (починаючи від народження і до старості). Доводиться важливість виховання в батьківській сім'ї для формування релігійності людини. Наголошується на тому, що стиль виховання і ставлення до дитини мають особливе значення у становленні її релігійності. Розглядається

неусвідомлене перенесення (проектування) рис батьків на уявлення про Абсолют. Пояснюється значення власних переживань (переживання страху) у виникненні й розвитку релігійності людини.

Ключові слова: релігійність, розвиток, виховання, ставлення до батьків, страх, почуття провини.

В статті аналізуються особливості формування релігійності человека. Выясняются особенности релігійності на різних етапах возрастного развития (начиная с рождения и к старости). Доказується значимість виховання в батьківській родині при формуванні релігійності человека. Подчеркивается, что стиль виховання и отношения к ребенку имеют существенное влияние на формирование его релігійності. Рассматривается неосознанное перенесение (проектирование) качеств родителей на представления об Абсолюте. Объясняется значение собственных переживаний (переживания страха) в возникновении и развитии релігійності человека.

Ключевые слова: релігійність, розвиток, виховання, отношение к родителям, страх, чувство вины.

Постановка проблеми. Питання, що стосуються релігійності людини, хоча й неодноразово привертала увагу науковців, проте ще не до кінця вивчені й з'ясовані в науці. Так, тривалий час на теренах сучасної України все, що було пов'язано з релігією, з феноменом віри, зі специфікою релігійних уявлень, вважалося темами, які якщо й необхідно розглядати, то виключно в негативному ключі і з метою подальшої критики. З початку 90-х років ХХ століття, у зв'язку з руйнуванням суспільно-політичного табу щодо релігії, тема релігійності починає активно досліджуватися науковцями. Проте здебільшого свій інтерес тут вбачають соціологи, політологи, педагоги, але надто мало власне психологічних досліджень природи й суті релігійності людини. Водночас, саме в контексті психології вивчення релігійності людини є особливо актуальним, оскільки релігійність часто стає єдиним доступним способом отримання психологічної підтримки.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблеми релігійності людини, особливостей формування релігійного світогляду, аналіз чинників, які заважають чи, навпаки, сприяють формуванню релігійності людини, торкалися ряд як іноземних, так і вітчизняних авторів. Серед них В. Лубський [1], О. Предко [3], В. Москалець [2], С. Прежина [11], П. Бенсон [7] та інші.

Уявлення про Абсолют, якими володіє людина, вперше закладаються у батьківській сім'ї. Ці уявлення можуть формуватися багатьма способами, два з яких особливо важливі: залучення дитини до релігії сім'єю (у випадку, якщо сім'я, в якій дитина зростає, є віруючою) та неусвідомлене перенесення уявлень про

батьків на уявлення про Абсолют. У першому випадку батьки (або інші родичі) доносять до дитини інформацію про релігійні правила і норми, вимагаючи від неї, у міру дорослішання, виконання цих вимог; долучають дитину до здійснення релігійних обрядів; розповідають про Бога [10]. Другий спосіб формування релігійних уявлень – це неусвідомлене приписування Абсолюту якостей, притаманних власним батькам, на чому наголошував ще З. Фройд [5], а згодом Г. Гжимала-Мосчинська [8], А.-М. Різутто [12], Г. Адамчак [6] та інші.

Але яким чином відбувається розвиток релігійності людини, чому в глибоко віруючій сім'ї зростає дитина, яка в дорослому віці буде байдужа до релігії та релігійних традицій і чому ж, навпаки, в атеїстичній сім'ї формується глибоко віруюча особистість – питання, що й досі залишаються відкрити в психологічній науці.

Мета даного дослідження – здійснити теоретичний аналіз проблеми формування й розвитку релігійності людини. З'ясувати, які чинники є домінуючими у формуванні релігійності людини.

Основний зміст статті. Про те, як відбувається розвиток релігійності, що саме є тим чинником, що штовхає чи, навпаки, стримує цей розвиток й досі немає єдиного наукового підходу. Пояснюємо це тим, що дослідники часто обирають лише один аспект для пояснення розвитку релігійності, ігноруючи цим інші, не менш важливі сторони такого розвитку. Проаналізуємо основні з них. Так, одним із чинників релігійного розвитку може виступати звичайне, неминуче *дорослішання особистості*, тобто проходження закономірних вікових етапів її розвитку [4, с. 279-287; 9, с. 35-36; 10, с. 105-133; 6].

Перший період в житті людини – період новонароджених та немовлят. З точки зору психології релігії – це період арелігійності людини – жодних релігійних виявів на даному етапі не спостерігається.

Період раннього дитинства (1 – 3 роки) є початком релігійного життя (для дитини, яка виховується у сім'ї віруючих осіб). Дитина, яка зростає у віруючій сім'ї, отримує інформацію релігійного змісту. На основі цього починає творити свої релігійні уявлення (знає, де знаходяться ікони в домі, якщо вони в домі є, може розрізнити постаті на них).

Дошкільний вік (3 – 6/7 років) з позиції психологічного аналізу релігійності – це, так званий, “період байки”. Дитина наділяє Бога фантастичними рисами, які більше емоційно забарвлені, аніж зумовлені раціональним осмисленням. Уявлення про Бога збігаються із уявленнями про казкових чарівників, за єдиною

відмінністю – Бог часто розуміється як “чарівник усіх чарівників”. Якщо дитина вміє молитися і батьки її заохочують до молитви – здебільшого молитва сприймається нею як ритуальне щоденне обов’язкове повторювання вірша, що вимагається батьками. Це не має жодного смислового навантаження для самої дитини.

Період молодшого школяра (6/7 – 11 років). Розглядаючи цей період в контексті релігійного становлення дитини, можна виокремити у ньому два етапи: 6/7 – 8 років – на цьому етапі образ Бога в дитячій уяві набуває дедалі більшої реалістичності. Молитва поступово починає набувати для дитини значення приватної розмови з Богом, з’являється бажання молитися наодинці, мати певне прохання до Бога і сподівання, що воно буде почуте і реалізоване (якщо Бог почує, то обов’язково виконає, бо уявлення дитини про Бога у цьому віці все ще нагадують уявлення про доброго чарівника). У 9–11 років релігійні вияви залежать від вимог авторитетів (вчителів, батьків, священиків). Релігійність (точніше релігійні дії) виконуються дитиною за вимогою авторитетів. Богу дитина починає приписувати уже не тільки магичні риси, а й вищі цінності та ідеали: доброту, мудрість, справедливість, милосердя, совість, любов.

Підлітковий вік (11 – 15 років) характеризується формуванням автономної релігійності людини. Образ Бога в свідомості підлітків стає більш абстрактним та одухотвореним. Багато хлопців та дівчат підліткового віку або активно звертаються до релігії (властивий пошук, який може призвести до потрапляння в секти), або заперечують її. Інтенсивно розвивається сфера ціннісних орієнтацій та ідеалів. Релігія стає особистим вибором. Змінюється ставлення до молитви: якщо підліток молиться, то переважно тому, що відчуває потребу бути вислуханим і вважає, що найкраще вислухає Бог. Примушування підлітка до виконання релігійних практик та обрядів, відвідування храмів, дотримання релігійних традицій у випадку, якщо підліток явно протестує проти цього – є безрезультатним. Так само, як і забороняти підлітку виконувати певні релігійні практики, які він для себе обирає. Адже, як відомо, будь-який тиск здатний породити ще більший опір. А, зважаючи на максималізм, схильність до прийняття підлітком крайніх рішень, цей опір буде особливо сильним. Безперечно, батькам варто контролювати й спрямовувати підлітка на правильний життєвий шлях, прийняття (особистісне) тієї релігії, яку сповідують батьки або ж остерігати від небезпечних організацій, сумнівних структур. Проте слід це робити ненав’язливо, з повагою до особистості підлітка, пояснюючи йому всі наслідки його ж дій, вчинків, що пов’язані з перебуванням в такого роду організаціях.

Юнацький вік (16 – 21 рік), як відомо, починається з кризи. Суть кризи – проблема самовизначення: особистісного, професійного, становлення світогляду, визначення щодо прийняття чи неприйняття релігії, іноді й проблема визначення сенсу власного життя. Часто релігія може виступати вказівником у пошуку цього сенсу. В юнацькому віці схильність до потрапляння в сумнівні організації значно зростає, оскільки юнаки та юнки зайняті активним пошуком себе і здійснюють цей пошук у всіх доступних для них формах. Тому дівчата та хлопці в юнацькому віці найчастіше і стають жертвами різноманітних деструктивних псевдорелігійних організацій, які з релігією іноді не мають нічого спільного. Така небезпека (потрапити до псевдорелігійної організації) підсилюється ще й тим, що юнаки мають значно більше свободи й менше контрольованості з боку власних батьків, аніж це було в підлітковому віці. Адже саме в цей період хлопці й дівчата найчастіше покидають домівку та їдуть навчатися в інші міста, де й починається їхнє самостійне життя. Релігійність юнака/юнки самостійна: якщо вірить – то виключно за власним бажанням; якщо ні – його/її важко примусити. Також, зважаючи на добре розвинене абстрактне мислення, для хлопця чи дівчини в юнацькому віці є цілком доступно зрозуміти, уявити абстрактну постать Бога (Абсолюту). До завершення юнацького віку образ Бога в свідомості людини є найбільш повним і сформованим за умови, якщо людина змалечку зростала у віруючій сім'ї і суттєвих релігійних чи життєвих криз (окрім класичних вікових криз) в її житті не траплялося.

У період ранньої дорослості (21 – 40 років) релігійність є доволі стабільною. Певні її сплески чи, навпаки, зниження (релігійні кризи) зумовлені життєвими обставинами і мірою покладання на Бога. Так, якщо у випадку життєвих криз людина покладалася на Бога і життєві проблеми вирішувалися відносно сприятливо для неї, це суттєво підсилить релігійність людини. Якщо ж у випадку уповання на Бога ситуація вирішується не сприятливо, може виникнути розчарування в релігії. Хоча, звичайно, людина глибоко віруюча іноді схильна свої труднощі вважати проявом волі Бога, мириться із ними, а її релігійність в подальшому може бути спрямована на недопущення інших проблем в її житті (або ж на прохання про мужність і витримку у вирішенні складних життєвих обставин). У період середньої дорослості (40 – 61 рік) яскравих релігійних змін також не відбувається. Ближче до завершення цього періоду люди здебільшого стають бабусями й дідусями і намагаються передати свій досвід, цінності, життєву мудрість, мораль наступним поколінням. Оскільки батьки часто є зайняті налагодженням

сприятливих побутових умов для дітей, то доступними особами для передачі цього досвіду є внуки. Водночас, часто бабусі й дідусі намагаються компенсувати у внуках те, чого не додали своїм дітям, оскільки в молодому віці займалися насамперед організацією матеріального добробуту для них. Тому спілкування, передачу цінностей, життєвої мудрості, яких за браком часу не додали дітям, переносять на внуків. Відповідно, у нашому суспільстві дітей до релігії найчастіше долучають дідусі й бабусі, а не батьки. У віці пізньої дорослості (від 61 року) актуальною залишається передача досвіду майбутнім поколінням, а також на цей вік (звичайно, іноді десятками років після початку цього етапу) припадає період *есхатологічної релігійності* – людина готується до смерті. Особливо активно звертається до релігії, оскільки релігія допомагає зменшити страх перед неминучою смертю. Людина розуміє, що після смерті є життя (за релігійним трактуванням), тому намагається проаналізувати своє життя і примиритися з Богом (за гріхи свого життя). Часом навіть невіруюча людина, яка усе попереднє життя дотримувалася атеїстичних позицій, саме в цей період життя наворачтається до релігії. Причина – людина усвідомлює (а іноді, в силу поганого здоров'я, відчуває), що життя не безконечне і смерть неминуча. Очікування смерті завжди лякає. А релігія полегшує цей страх, оскільки у більшості релігій є теза про життя після смерті. Тому, прагнучи подовжити своє існування, нехай навіть і в іншому вимірі (після біологічної смерті), людина долучається до релігії.

Г. Гжимала-Мосчинська [8, с. 109-112] на основі еріксонівських стадій психосоціального розвитку виділяє такі етапи у становленні релігійності людини: оральна-сенсорна стадія (0 – 1 рік) – конфлікт між “довірою” та “недовірою” до світу. Сформована “довіра” в дорослому віці призведе до адекватного розуміння Бога, сприяє нормальному ставленню (не споживацькому, але й не надмірно жертвовному) до релігії. Почуття сформованої “недовіри” в дорослому віці спричинить невротичний тип ставлення до Бога. М'язево-анальна стадія розвитку (1 – 3 роки) передбачає проходження конфлікту між “автономією” та “сумнівом”. Сформована “автономія” в дорослому віці сприятиме розумінню Бога як Спасителя, як Помічника, як Милосерного Батька. Якщо ж сформовано “сумнів” – Бога в дорослому віці розглядатиме як суддю, як карателя. Локомотроно-генітальна стадія розвитку (3 – 6 років) – конфлікт між почуттям ініціативності та почуттям провини. В релігійному аспекті – почуття своєї нікчемності, покинутості та непотрібності перед Богом (у разі сформованої “провини”). Латентна стадія розвитку (6 – 12 років) – переживається конфлікт між

“працелюбністю” та “неповноцінністю”. Сформована “працелюбність” – в релігійності людина буде ретельна у виконанні релігійних практик, а “неповноцінність” – невпевненість в заступництві Бога, епізодичність у зверненні до релігійності. Підлітково-юнацька стадія (12 – 19 років) – відбувається конфлікт між “его-ідентичністю” та “рольовим змішуванням”. У разі сформованої “его-ідентичності” у людини сформується чітке розуміння своїх релігійних позицій, цінностей, приналежність до релігійних течій. У випадку “рольового змішування” – людина може потрапляти під різні впливи, псевдо релігійні організації, людина наївна, її релігійні реакції можуть бути невротичного характеру. Молодість (20 – 25 років) – людина переживає конфлікт між “інтимністю” та “ізоляцією”. Сформована “інтимність” у релігійності – людина довірятиме Богові, буде впевнена у Його любові й небайдужості до людини. Сформована “ізоляція” спричинить розуміння Бога, як Такого, хто мало цікавиться інтересами й переживаннями людини. Дорослість (26 – 64 років) – конфлікт між “творчістю” та “стагнацією”. У випадку сформованої “творчості” – виникне бажання ділитися мудрістю, долучати до релігійності дітей та внуків. Зрілість (65 років і старші) – конфлікт між “цілісністю его” та “відчаєм”. “Цілісність его” сприятиме достойному прийняттю факту неминучості смерті.

Другим чинником у формуванні релігійності є *виховання*. Безперечно, найчастіше віруючі батьки своїм вихованням формують віруючу особистість. Батьки ж байдужі до релігії або негативно налаштовані до будь-яких релігійних вчень – виховують арелігійну або атеїстичну особистість. Водночас, трапляються випадки, коли дитина або ж суперечить тим цінностям, що пропонують їй батьки, або ж, навпаки, приймає такі цінності, які батькам були чужі [10]. Вважаємо, що найбільшого значення тут набуває не стільки сама релігійність батьків, а релігійність батьків разом із типом виховання дитини. Так, якщо батьківська сім’я була віруючою, долучала дитину до релігії, до виконання релігійних обрядів і виховання в такій сім’ї було достатньо демократичним, дитину поважали, намагалися зрозуміти її внутрішній світ, не потурали їй у всьому, але й не ігнорували її інтересів – дитина спокійно, без опорів перейматиме батьківські цінності (і релігійність у тому числі) й згодом пропонована батьками релігія стане для людини її власним вибором (сформується глибока релігійність).

Якщо сім’я віруюча і долучає дитину до релігії, дитина, водночас, надто узалежнена від батьків, батьки авторитарні і навіть неусвідомлено “переймають” на себе владу Бога (особливо, якщо

при покаранні дитини використовують фрази “...Бог бачить все...”, “..перед Богом ти вчинила негідно...”, “...покайся і молися...” та ін.), дитина намагатиметься звільнитися від тиску батьків, навіть не усвідомлюючи цього. Рано чи пізно починає декларувати, що не вірить в Бога (заперечує цінності батьків, заперечує Бога, карою Якого її лякають), відмовляється відвідувати храм, виконувати релігійні обряди, що їх безумовно виконують батьки. Насправді такий протест – це протест не проти Бога, а протест проти батьків, адже висловитися прямо проти них дитина не може, оскільки від батьків є узалежнена як психологічно, так і матеріально. Поступово, у період дорослішання, в дитини формується атеїстична позиція. Таку поведінку батьки найчастіше сприймають як непослух і ще більше її обмежують і змушують до виконання релігійних практик. І це призводить до ще більшого опору з боку дитини (чи вже підлітка або навіть юнака/юнки). З часом, подорослішавши, дитина (а іноді вже доросла людина) починає усвідомлювати, що Бог все-таки є (все-ж, зростаючи у віруючій сім’я вона переконана в існуванні Бога) і Бог може покарати її за те, що вона Його так довго зневажала. Відповідно, для самозаспокоєння і самовиправдовування, людина починає шукати аргументи, які б підтвердили, що Бога не існує (наприклад, стверджує, що “...якби Бог існував, не допустив би такої кількості воєн, хвороб, соціальної несправедливості...”). Тобто коло замикається. І атеїзм (заперечення релігії й існування Абсолюту) стає стійкою особистісною позицією. Такий атеїзм найсильніший, його найважче здолати. Хоча, у своїх витоках, це було не заперечення Бога, а заперечення батьків і усього, що ними нав’язувалося.

Схожа (але протилежна за вектором) ситуація може трапитися і у сім’ях атеїстичних, де батьки глибоко переконані в негативному впливові будь-якої релігії на людину і твердо заперечують існування Бога. Дитина, яка зростала в атеїстичній сім’ї, котра авторитарно виховувала дитину, від дитини вимагалася беззастережного послугу й виконання вказівок, а можливо, ще й ставлення до дитини було жорстоким, дитина також заперечуватиме цінності батьків. І намагатиметься знайти щось відмінне від їхньої моралі, від їхнього тиску. І цю відмінність може віднайти в релігії. Водночас, оцінюючи своїх батьків як жорстких, черствих, не співчутливих, дитина може почати шукати психологічну “заміну” рідним батькам. І цією “заміною” може стати Бог.

Якщо ж сім’я не віруюча і, відповідно, не долучає дитину до релігійних практик, але опору щодо релігії (релігій) в батьків не було, тобто у випадку, якщо батьки були не атеїстами, а просто

байдужі до релігії, ставлення до дитини в такій сім'ї було позитивним, дитина приймалася як самотійна й цінна особистість, то дитина може дотримуватися таких само позицій (бути байдужою до релігії), або ж, з часом, дорослішаючи і шукаючи себе, формуючи свій світогляд, може самотійно долучитися до релігії. І, якщо батьки цьому не суперечитимуть, то стати глибоко релігійною особою. Можливий й інший наслідок – доросла людина, яка виховувалася в такій сім'ї, віднайшовши певний позитив в релігії, душевну рівновагу, справжню віру, може долучити й батьків до тої релігії, яку для себе обере самотійно. Тобто релігійним “вихователем” людина може стати навіть для власних батьків.

Третій чинник у релігійному розвитку людини – *перенесення рис батьків на уявлення про Бога*, що неодноразово доводилося дослідниками теоретично й підкріплювалося емпіричними дослідженнями [5]. Так, люди, які належать до однієї релігії, однієї конфесії та навіть однієї релігійної громади, можуть мати різне уявлення про Бога і різний образ Бога у своїй свідомості. Якщо людина батька (або обох батьків) оцінює як такого, що був байдужий до неї, мало цікавився її інтересами, проблемами, то й Бога, якщо віритиме у Нього, вважатиме байдужим до себе і не вважатиме за доречне “турбувати” Його власними молитовними проханнями. Хоча й може виконувати всі необхідні релігійні практики й обряди. Якщо своїх батьків, а частіше все-ж батька, вважає жорстоким, який тільки й карав, то й до Бога вважатиме за доречне звертатися тоді, коли згрішила і потребує прощення, або буде переконана, що гріх не виконувати обов'язкових для віруючого релігійних практик [12, с. 205-234].

Четвертий чинник у формуванні релігійності людини – *особистісна необхідність*. Найсильнішим тут може виступати страх [4, с. 251]. Існують різні типи страху, що або стимулюють людину до релігійності, навертають до релігії, або ж підсилюють її вже існуючу релігійність. Так, звичайний страх може бути пусковим для активізації релігійності людини, але він не є першопричиною у виникненні релігійності загалом. Наприклад, людина вірить в Бога, але не часто звертається до Нього й до релігії загалом, а от коли виникають певні життєві негаразди, ситуації небезпеки, людина починає шукати допомоги й підтримки у всіх сферах, де може знайти. Оскільки й так є віруючою, то в першу чергу починає просити заступництва в Бога. Таку реакцію можна порівняти із суто дитячою поведінкою. Дитина, яка спокійно бавиться і знає, що батьки поруч, в цей період часу їх не потребує. Але, якщо раптом її щось злякає (різкий звук, незнайома людина чи щось інше), вона покидає

гру і біжить до батьків, щоб сховатися у їхніх обіймах. Так і доросла людина – вірить в Бога, але звертається до релігії в ситуації кризи. Можливо, саме цей страх і є одним з чинників, що нині стимулює молодь активно звертатися до релігії (кількість віруючої молоді в Україні в останні роки суттєво зросла, згідно з даними центру Розумкова). Адже чим невпевненіше людина почуває себе в суспільстві, чим менше у неї впевненості у завтрашньому дні, тим більшою є потреба шукати когось, хто б захистив, був завжди вірним і люблячим. Саме це молоді люди й шукають в релігії.

Інший тип страху – страх смерті. Людина знає, що її життя не вічне, а релігія подає готові відповіді на питання про те, що ж чекає людину після її земної смерті, а також пропонує певні правила, яких треба дотримуватися, щоб бути щасливим після смерті (потрапити в рай; досягнути нірвани; реінкарнуватися хоча б не в камінь та ін.).

Не менш важливим у виникненні й посиленні релігійності є моральний страх (почуття провини перед кимось). В дитинстві за погані вчинки карали батьки. З часом дитина, коли вчинила погано і усвідомила свій вчинок, просила пробачення в батьків. Відповідно, позбувалася того відчуття провини. Вже в дорослому віці людина потребує певного зовнішнього контролю і не завжди її негативні вчинки є таким невинними, як у дитинстві. Відповідно, не завжди людина може попросити пробачення й отримати прощення в того, кого образила. І єдиним, хто знає і бачить її гріх, є Бог (за уявленням самої людини), а, відповідно, саме в Ньому треба шукати прощення [4, с. 251-252].

Висновки. Релігійність людини – складний психологічний феномен. І однозначного підходу щодо виникнення релігійності не існує. Водночас, можна виділити кілька ключових чинників, які стимулюють виникнення й посилення релігійності. А саме: 1) онтогенетичний розвиток: зростаючи, людина проходить певні вікові етапи, в силу яких здатна усвідомити абстрактні релігійні уявлення та проїнятися релігійним вченням; 2) виховання; 3) перенесення рис батьків на уявлення про Бога; 4) особистісні потреби (найчастіше цією потребою виступає страх). Перспективним напрямком у наукових розвідках щодо окресленої проблематики є проведення емпіричних досліджень, що дадуть змогу виявити, який з чинників і якою мірою відображається на процесі формування релігійності та на особливостях вже сформованої релігійності людини.

Список використаних джерел

1. Лубський В.І., Предко О.І. Психологія релігії: Підручник і хрестоматія / В. І. Лубський, О. І. Предко. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – Ч. 1. – 208 с.

2. Москалець В. П. Психологія релігії / Віктор Петрович Москалець. – К. : Академвидав, 2004. – 240 с.
3. Предко О. І. Психологія релігії: історіографія, теорія, релігійнознавчі виміри : монографія / О. І. Предко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.
4. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під. ред. О.Ю.Макселона. – Львів : Свічадо, 1998. – 320 с.
5. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / Зигмунд Фрейд // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1990. – С. 94–142.
6. Adamczak G. Pojecie Boga Ojca w swiadomosci dzieci / G. Adamczak. – Krakow : TN PAT, 2001. – 72 s.
7. Benson P. L. God – image as a function of self-esteem and locus of control / P. L. Benson, B. P. Spilka // Journal for the Scientific Study of Religious. – 1973. – № 12. – P. 297–310.
8. Grzymaia-Moszczyńska H. Religia a kultura : wybrane zagadnienia z kulturowej psychologii religii / Halina Grzymaia-Moszczyńska. – Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellockiego, 2004. – 247 s.
9. Kuczkowski S. Psychologia kształtowania się obrazu Boga / Stanisław Kuczkowski. – Krakow : Wydział Filoz. Tow. Jezusowego, 1982. – 175 s.
10. Kuczkowski S. Psychologia religii / Stanisław Kuczkowski. – Krakow : WAM, 1998. – 396 s.
11. Prkzyna W. Intensywność postawy religijnej a osobowość / Władysław Prkzyna. – Lublin : KUL, 1973. – 164 s.
12. Rizutto A.-M. The birth of the Living God / A.-M. Rizutto. – Chicago : University of Chicago Press, 2003. – 421 p.

The article analyzes the features of formation of religious rights. Analyzed features of religion in various stages of age (from birth to old age). Proved the importance of education of the parent family in shaping religious rights. It is stressed that parenting style and attitude to the child are of particular importance in the development of religion. An unconscious transfer (design) features of the fathers upon the idea of the Absolute. The reason the value of their own experiences (feelings of fear) in the occurrence and development of religious rights.

Key words: religion, development, education, relationship to parents, fear, guilt.

Отримано: 1.02.2012 р.